

інтелекту” пов’язаний із необхідністю “цілісного погляду на художній твір”, впливає на здатність учнів формулювати й виражати думки в образній формі.

Отже, процес художньої комунікації між автором і учнем-читачем під час вивчення літератури старшокласниками значною мірою сприяє літературному розвитку учнів, формуванню їхнього духовного світу.

Проблема художньої комунікації у процесі вивчення літератури потребує подальших наукових досліджень за такими орієнтовними напрямками: формування художньо-комунікативних умінь в учнів основної школи, методи та прийоми керівництва процесом спілкування на уроках літератури, художня комунікація під час вивчення творів різних літературних родів та ін.

Використана література:

1. Бахтин М.М. Человек в мире слова. – М.: Изд. Рос. откр. ун-та, 1995. – 140 с.
2. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
3. Легенький Ю.Г. XX век: проблемы художественной культуры. – К.: ДАЛПУ, 1998. – 225 с.
4. Лихачев Д.С. Об актуальности проблемы общения в современном искусствознании // Искусство и общение. – Ленинград: ЛГУ, 1984. – С. 3-10.
5. Логвин Г. Література як науково-навчальний предмет. Роздуми про методику викладання // Рідна школа. – 1998. – № 2. – С. 33-37.
6. Науман М. Литературное произведение и история литературы. – М.: Радуга, 1984. – 423 с.
7. Неменский Б.М. Дидактика глазами художника // Педагогика. – 1996. – № 3. – С. 19-24.
8. Перхайло Н. До проблеми читацької компетенції школярів // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 17-19.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Спб.: Питер, 1999. – 720 с.
10. Франко І.Я. Из секретів поетичної творчості // Зібрання творів: У 50-ти т. – Т. 31. Літературно-критичні праці (1897-1899). – К.: Наукова думка, 1981. – С. 45-120.

Анотація

В статтє раскрываються главные признаки процесса общения автора и ученика-читателя, а также направляющей роли учителя в процессе изучения украинской литературы в старших классах общеобразовательной школы; определяются эстетические и коммуникативные особенности диалога «автор – читатель».

Ткачук Г.О.

ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

У вирішенні завдань початкової школи центральною фігурою залишається учитель, який повинен бути майстром переконливого слова, тому що саме він має сформулювати у своїх вихованців вміння користуватися лексичним багатством,

виражальними засобами мови, що містять у собі інформаційну виразність та експресивну емоційність, оскільки є домінантною ланкою мовно-мовленнєвої підготовки учнів.

Як стверджує відомий учений, академік М.С.Вашуленко, за умови повсякденної словникової роботи (на різних уроках!) у початкових класах словниковий запас молодших школярів щоденно збільшується на 5-7 слів. Якщо на початку шкільного навчання він становить від 3 до 4, 5-5 тис. слів, то на завершення початкового навчання він потроюється і становить 9-12 тис. (в окремих випадках і більше) [1, с. 11-14].

Лише таким чином учитель зможе забезпечити всі три рівні мовленнєвої здібності, а зокрема рівень насиченості – багатство словника і граматичних форм, виражальних мовних засобів, які виходять за межі мінімуму тих мовних засобів, що необхідні для досягнення звичайного рівня.

Принципи відбору лексичного матеріалу для засвоєння молодшими школярами запропонували А.П.Каніщенко, О.Н.Хорошковська, Т.В.Коршун, Л.О.Кутенко, І.С.Олійник.

Проте стосовно обсягу лексики для засвоєння учнями 2-4 класів немає ніяких вказівок ні у програмі, ні у методичній літературі, тому учителям самим слід постійно про це дбати на кожному уроці.

Якщо для уроків української мови, зокрема для написання творчих робіт, є ряд методичних посібників і відповідний дидактичний матеріал, то на уроках читання учні відчують труднощі: їм важко охарактеризувати пейзажну лірику, зробити логічні та морально-етичні висновки, особливо після опрацювання відповідних розділів читанок. На думку учителів початкових класів, є потреба у методичних рекомендаціях та дидактичних посібниках до уроків читання, які б допомагали виховувати мовленнєву спостережливість, здатність проникати у роль кожного слова в структурі речень та висловлювань.

Українська лінгвістика розпочала роботу над створенням так званих словників-тезаурисів.

Н.В.Правова, С.М. Рудь, пропонуючи майбутнім учителям у процесі вивчення кожного нового твору відповідну послідовність його аналізу, особливу увагу звертають на характеристику мовних компонентів художнього твору, пропонують у лексичному складі тексту виділити “словникові”, “образні”, “опорні” ряди [2, с. 101-103].

О.В.Халчанська, спираючись на думку методистів, що роботу над словом на уроках читання слід пов’язувати з літературним аналізом твору, пропонує звертати увагу учнів на естетичні можливості слів, вжитих у переносному значенні [3, с. 103-104].

Органічна схильність української мови до створення тропів (метафора, персоніфікація, порівняння), про що свідчать тексти підручників для молодших

школярів, потребує і відповідного методичного забезпечення навчального процесу в школі. Сучасний учитель повинен добирати такі навчальні технології, які сприяли б вільному і свідомому використанню тропів у мовленні.

Як засвідчила експериментальна робота у школах м. Хмельницького, опорні групи лексики до розділів читанок не тільки збагачують активний словник учнів, а й допомагають глибше зрозуміти зміст прочитаних творів, складати власні висловлювання на конкретну тему спілкування, використовуючи епітети, метафори, порівняння.

Запропоновані нами тематичні словнички – це фундамент для розвитку мовлення, тому що кожен зможе проявити свої потенційні творчі можливості, дати власну оцінку прочитаному, довести її, охарактеризувати дії персонажів, визначити їхні риси характеру, співставити, порівняти чи протиставити з допомогою поданих груп лексики.

Словнички активізують уже відому учням лексику, а також поповнюють їхній словниковий запас новими словосполученнями, яскравими порівняльними зворотами і дають можливість без будь-яких труднощів кожному учневі скласти висловлювання стосовно опрацьованої теми чи розділу. У створенні тематичних словників активну участь брали студенти випускних курсів.

Групи лексики у запропонованих словничках подані у такій послідовності: 1 – іменники, 2 – прикметники, 3 – дієслова, 4 – прислівники, 5 – образні словосполучення іменників з прикметниками, 6 – образні словосполучення іменників з дієсловами, 7 – прикладки, 8 – порівняльні звороти. Наводимо приклади таких тематичних словничків до окремих розділів читанок. Курсивом виділена емоційно-забарвлена лексика. Більшість слів дібрано із текстів, що входять до окремих розділів.

ОСІНЬ ЩЕДРА, ОСІНЬ ЗОЛОТАВА

1. Осінь, тиша, падолист, *ниточка-павутинка*, *земля-матінка*, вбрання, *плач*, *листячко*, небеса, небо, промінець, прохолода, *травичка*, листопад, ліс, хмари, тріпотіння, курликання, відліт, шелест, *хмаринка*, *замріяність*.

2. Жовтогарячий, оксамитовий, багрянолистий, неповторний, осінній, золотий, *мальовничий*, *привабливий*, попелястий, листяний, холодний, мідний, *похмурий*, *сумний*, *яскравий*, срібноголосий, золотокосий, прозорий, *усміхнений*, осяяний, духмяний, безлистий, пожовклий, легенький, сонячний, *чарівний*.

3. Зарожевіти, позолотити, виблискувати, готуватися, лунати, *красуватись*, палахкотіти, вражати, вимальовувати, торкатися, злетіти, обгорнути, оповити, золотить, війнув, завмер, *захвилювався*, притомився, задрімав, заблищав, стрепенувся, повіває, завітав, гомонить, засяяв, виблискує, кружляє.

4. Тихо, *щедро*, восени, всюди, багато, повільно, *обережно*, зрідка, мелодійно, *мрійливо*, таємниче, легенько.

5. Срібна павутинка, осінні фарби, схвильовані листочки, прозоре повітря, *привітне сонечко*, *сонячні зайчики*, густа зелень, неспокійне курликання, золототкана ковдра, небесна синь, *замріяні* дерева.

6. Завітав вересень, задрімав *листочок*, притомилось сонечко, верби плачуть, сонце пестить, земля вкривається, вітер грається, перешіптуються берізки.

7. *Журавлі-веселики, осінь-трудівниця, осінь-чарівниця, ліс-казкар, дуб-красень, вітер-чарівник, хмаринки-пушинки, берізки-подруженьки, вересень-чарівник, пустун-вітерець, промінчики-ниточки.*

8. Осінь, немов *чарівниця; вітерець*, ніби *пустотливий* хлопчик; листочки, немов барвисті метелики; осінь, наче митець; бризки, як сонячні зайчики; курликання, немов плач; листочки, наче *парасольки*.

І ВКРИЛИСЬ ЛУКИ ЦВІТОМ, ВІТАЮЧИСЯ З ЛІТОМ

1. *Щедрість*, плодочість, щебет, оксамит, подарунки, цвітіння, зелень, *радість*, *хмаронька, вітерець*, дощ, сяйво, *росиця, пахоці*, світанок, веселка, перли, блакить, буйність, проміння, тиша, *краса*, спів, вбрання, подих, роса.

2. Сонячний, жовтогарячий, соковитий, запашний, пурпуровий, прозорий, *лагідний*, розкішний, *привітний*, привабливий, срібноказковий, духмяний, багряний, *величавий*, *чепурненький, чарівний, життєрадісний*, безхмарний, смарагдовий, *ніжний*, рубіновий.

3. Прокидатися, розсипати, поспішати, голубить, приваблює, *хвилюється*, *закрасувалась*, побронзовіли, виспіли, колоситься, блисне, вкриває, вмиватися, *ніжитися*, розсипати, засяяти, повивати, заовтузитися, сполохати, фарбувати.

4. *Щедро*, ледь-ледь, пильно, дзвінко, навшпиньки, зелено, неясно, *жартома*, тонко-тонко.

5. Пружний колос, колосистий океан, соковиті трави, *тихесенька* хода, *ніжні листочки*, дзвінкий струмок, липнева *радість*, лазурова блакить, *крихітні хмаринки*, неозорі лани, *пустотливий вітерець*, грайливий вітер, духмяне повітря, різьблені листочки, квітуча ковдра.

6. День довшає, сонце прокидається, овочі наливаються, полуниці зойкнули, вітер грає, *хмарки* танцюють, вмивається земля, видзвонює струмок, дмухнув *вітерець*, *сонечко голубить*, намистинки ягід наливаються.

7. Матінка-земля, *хмаринки-пушинки, вітерець-жартівник, очі-віконця, квіточки-зірочки, струмок-пустун, берізоньки-сестри.*

8. Літо, як *господар*; *хмаринки*, мов *човники*; волошки, мов очі; засяло, немов засміялося; ромашки, мов личка; дощинки, ніби намистинки; *вітерець*, як мандрівник.

ОСЬ ПРИЙШЛИ МОРОЗИ І ЗИМА НАСТАЛА

1. Віхола, хуртовина, завірюха, завія, самоцвіти, кришталь, сніжинки, іній, мороз, метелиця, бурульки, тиша, простирadlo, кучугури, ковдра, лід, крига, холод, мережка, сяйво, срібло, *стежинки, прикраси*, танок, *чарівниця*, симфонія, бахрома, мелодія, імла, *красуня, спокій.*

2. Зимовий, кришталевий, чудовий, загадковий, холодний, мовчазний, срібний, лісовий, *чарівний*, казковий пухнастий, морозний, *зачарований*, місячний, крихітний, похмурий, насуплений, скрипучий, безпробудний, непроглядний, *сердитий*, прозорий, кришталевий, *велетенський, діамантовий.*

3. *Зачаровує*, сковує, поморозить, *реве*, обіймає, злиться, морозить, проносить, виблискує, кружляє, *насутилося*, віє, перехоплює, притамовує, заснула, вкрила, сяяла, замітає, дримає, мерехтить, заворожує, іскриться, віє, підмерзає, накриває, кутає, щипає, покриває, закружляли, дошкуляє, приспав, вкриває.

4. Холодно, сніжно, морозно, взимку, *гостинно*, майстерно, *сумно*, шалено, загадково, *чарівно*, *мрійливо*, безпробудно, *жваво*, *замріяно*, іскристо.

5. Зимова *врода*, *срібненький* сніжок, пухнастий килим, срібне небо, діамантові прикраси, *стомлені* дерева, пухнасті сніжинки, зачарований ліс, пухнаста ковдра, замріяні хмари, зоряний дім, зимова врода, лютий вітер, заворожена тиша, *привітний ліс*, *сердитий* вітер, сизий одяг, *чарівна краса*, зачарована тиша, зимова *пісенька*, кришталеве сяйво.

6. Дереву сплять, мороз *щипає*, *сонечко* розфарбовує, сніг кутає, ліс заснув, вітер підхопив, ялинки замріялись, дерева перешіптуються, мороз співає, зима обіймає, вітер *реве*, сніжинки танцюють, сніжинки загомоніли, мороз розмальовує.

7. Зима-*білосніжка*, зима-*чарівниця*, зима-*матінка*, зима-*чаклунка*, володарка-зима, *зимонька-снігуронька*, *сніжинки-зірочки*, *сніжинки-пушинки*, ліс-чарівник, мороз-чудотворець.

8. Сніг, мов килим; *сніжинки*, мов метелик; *ялинки*, мов чарівниці; віхола, мов пелена; сніжинки, як *пушинки*; *ялинки*, немов снігуроньки.

ПРИЙДИ, ВЕСНО, З РАДІСТЮ!

1. *Краса*, веснянка, *врода*, *радість*, *щастя*, природа, левада, *вітрисько*, співак, гомін, зелень, синь, диво, красуня, проміння, курликання, струмок, чарівниця, бруньки, цвітіння, первоцвіт, *сонечко*, блакить, різнобарв'я, вбрання, дивоцвіт, шепіт, цвіт, намистини.

2. *Мальовничий*, *чудовий*, *гарний*, *прекрасний*, *чепурний*, *ніжний*, духмяний, мелодійний, теплий, *найкращий*, *красивий*, барвистий, чарівний, весняний, дивовижний, блакитний, сонячний, ясноокий, теплий, прозорий, квітковий, бузковий, ласкавий, блідо-рожевий, джерельно-дзвінкий, багатобарвний, *веселий*, *щедрий*, кришталевий, сріблястий, зеленолистяний.

3. Пробуджується, виграє, блиснути, прокинутись, завітати, помолодіти, дарує, підставляє, виспіває, зеленіє, одягає, в'ється, зачаровує, заворожує, буяє, колоситься, прийшла, розстелила, дзвенить, приваблює, ожило, жевріє, *милується*, пахнути, заспівати.

4. *Чудово*, *чарівно*, впевнено, рясно, мелодійно, *жадібно*, несподівано, особливо, непомітно, *весело*, *дзвінко*, *щедро*, *радісно*, *лагідно*, *духмяно*.

5. Мальовничий *куточок*, весняний *дощик*, барвистий килим, яскраві квіти, духмяна зелень, мелодійна пісня, чудовий аромат, чарівна мелодія, невгамовний серпанок, ясноока чарівниця, ніжний подих, прозорий ліс, духмяний килим, пишна зелень, бездонне небо, стокрила весна, нетерплячий підсніжник.

6. Зима *плаче*, сонце *посміхається*, блиснув підсніжник, розчиняється діброва, дерева заспівали, квіточки горять, в'ється річка, *струмочок* жебонить, дихнула весна, *промінчики* застрибали, *листочки* шепочуть.

7. Весна-*чарівниця*, промені-сини, Весна-красна, *журавлики-веселики*, земля-*матінка*, бруньки-немовлята, *красуні-берізки*, *берізонька-мавка* лісова, *ліс-красень*.

8. Весна, ніби дівчина у *віночку*; берізки, мов стрункі дівчата; *берізонька*, як мавка лісова; *росинки*, мов *перлинки*; річка, мов *стрічка*; *квіточки*, немов *вогники*; видніються *хмарки*, неначе лебеді; квітка, як *сонечко*; *листочки*, немов зелені метелики.

Також ми пропонуємо **словнички емоційно забарвленої лексики**, які допомагатимуть учням визначати характерні якості персонажів прочитаних творів,

висловлювати схвалення чи осуд їхніх дій, сприятимуть виразності, емоційності мовлення.

У результаті апробації в базових школах міста розроблених студентами матеріалів під час вивчення курсу методики викладання української мови в початкових класах учні навчилися чітко і точно висловлювати своє ставлення до прочитаного, давати характеристику дійовим особам, використовуючи таку лексику з позитивним і негативним емоційним забарвленням:

– **іменники:** *благородство, вдячність, відвертість, впевненість, втіха, гідність, добро, доброзичливість, доброта, добродійність, довірливість, дружба, жаль, задоволення, лагідність, любов, людяність, милосердя, мудрість, надійність, насолода, ніжність, піклування, повага, порядність, радість, рішучість, розум, скромність, співчуття, спокій, справедливість, хитрість, честь, щастя, щедрість, щирість, щиросердність, брехун, ворог, впертість, ганьба, голод, жорстокість, журба, задавака, задрісність, задрісці, злидар, зло, злодій, зрада, кривда, ледар, небезпека, невдячність, незадоволення, ненависть, нероба, образа, обурення, огида, печаль, пихатість, підступність, плаксі, скупість, смерть, сором, страждання, страх, сум, тонкослізка, хвалько;*

– **прикметники:** *бадьорий, безкорисливий, благородний, вдячний, відвертий, відповідальний, дбайливий, доброзичливий, добрий, дотепний, душевний, жалісливий, завзятий, зажурений, корисний, лагідний, лінивий, людяний, милосердний, мудрий, надійний, ніжний, правдивий, працьовитий, рішучий, розкутий, розумний, сердечний, скромний, совісний, спокійний, справедливий, терплячий, хитрий, чарівний, чемний, чепурний, чесний, чудовий, щирий, байдужий, безжалісний, боязливий, брехливий, вередливий, ворожий, впертий, гірший, жадібний, жорстокий, зажурений, задрісний, злий, злющий, лихий, невихований, незграбний, огидний, пихатий, підступний, поганий, сердитий, скупий, сумний, хижий, черствий;*

– **прислівники:** *весело, впевнено, гарно, захоплено, зачаровано, порядно, сердито, щасливо, щедро, зневажливо, необдуманно, сердито, соромно;*

– **дієслова:** *голубити, дружити, довіряти, дякувати, пестити, радіти, співчувати; зганьбити, змарніти, ненавидіти, обурював, обкрадав, осоромитись, скиглити, тужити, хвалитися.*

Учитель початкових класів, готуючись до уроків, повинен пам'ятати слова В.О.Сухомлинського про виховну силу уроків читання, яка полягає у формуванні, утвердженні чуйності, чутливості до слова, до думки, почуття, до найтонших порухів душі, виражених у слові [4, с. 17-19].

Використана література:

1. Вашуленко М.С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 11-14.
2. Правова Н.В., Рудь С.М. Про поліпшення підготовки майбутніх учителів до уроків читання // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти”. – Полтава, 2001. – С. 101-103.
3. Халчанська О.В. Робота над словом на уроках читання // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти”. – Полтава, 2001. – С. 103-104.
4. Ткаченко Г.К. В.О.Сухомлинський про виховання любові до рідного слова // Українська

мова і література в школі. – 1999. – № 4. – С. 17-19.

Аннотація

В статті пропонуються методи і прийоми формування виразливості і багатства речі у молодших школярів, розширення їх словарного запасу.

Тоцька Л.О.
НПУ імені М.П.Драгоманова

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВОКАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ШКОЛИ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

В умовах оновлення суспільства сучасна школа покликана сприяти відродженню духовної культури, виховувати духовно багате покоління. Духовність – характеристика людської особистості, яка включає в себе розуміння навколишнього світу, смислу життя, інтелектуальний, моральний, естетичний розвиток особистості, сприймання релігійних традицій як частини світової культури. Збагачення духовності особистості передбачає засвоєння як національних, так і світових надбань. Розвинену духовність як одну із найважливіших особистих рис громадянина України повинен нести в собі майбутній вчитель, особливо вчитель музики.

Домінантою стає підготовка майбутнього вчителя музики спроможного вийти за межі власного предмета, здійснювати міждисциплінарні зв'язки, усвідомлювати фахові (особливо співочі) знання в системі культури.

Важливим засобом, запорукою успішного засвоєння культури, розв'язання завдань життєтворчості є вокальне мистецтво, яке допомагає краще пізнавати духовний світ людини, навчає розуміти й любити національне мистецтво, духовно об'єднує людей та особливо глибоко впливає на емоційний світ людини.

Мова і пісня – це найцінніші здобутки творчого генія українського народу. Пісня, завдяки специфічній мові образів, впливає на розвиток почуттів, а саме: почуття прекрасного як елемента пізнання світу. Ще стародавні філософи стверджували: «Немає нічого в розумі, чого спершу не було б у почуттях» (Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – с.605).

Спів є одним з найулюбленіших та розповсюдженіших видів мистецтва. Потяг до нього звичайно виявляється з самого раннього дитинства. Тому суттєве місце в підготовці майбутнього вчителя музики займає вокальна підготовка.

Різноманітні аспекти вокальної підготовки майбутніх вчителів музики були предметом багатьох дослідників (О.Апраксина, А.Зданович, І.Зеленецька, Г.Стулова, Ю.Юцевич). Розкриваючи особливості методології та методики викладання вокалу автори відзначали *роль слухо-моторної координації голосу* (Д.Аспелунд, Л.Дмітрієв,